

LAUDATIO

pentru
acordarea titlului onorific

DOCTOR HONORIS CAUSA AL

UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

Domnului Prof. univ. dr.

Lucrețiu Păunescu

Università degli Studi di Padova

Quamvis in crescat

ROMANIA
UNIVERSITATEA DIN ORADEA

In nomine
Senatus Universitatis Varadiensis,
Praesidens Senatus Sorin Curișă,
Professor Publicus Ordinarius,
summo omnium plausu decrevit ut
excellentissimus atque illustrissimus vir,
Professor Publicus Ordinarius

LORENZO RENZI

Honoris Causa in Corpus Doctorum
hujus Universitatis reciperetur.

In cuius rei fidem hoc Diploma ad amicum
quibus expedit notitiam conscribendam iussit.

Datum **06.06.2013**

Vires Varadinum

Praesidens Senatus
Sorin Curișă

Rector Magnificus
Constantin Bărgău

Quamvis res crescat

LAUDATIO
în onoarea Domnului Prof. univ. dr. Lorenzo Renzi

cu ocazia decernării titlului de
DOCTOR HONORIS CAUSA al Universității din Oradea

Propunerea Senatului Universității din Oradea de a-i conferi domnului Profesor Lorenzo Renzi înaltul titlu a avut în vedere contribuțiile științifice și profesionale de excepție, înaltul prestigiu profesional, precum și relațiile speciale ale Domniei Sale cu instituția de învățământ superior din Crișana.

Personalitatea științifică și academică a profesorului Lorenzo Renzi se află în primele rânduri ale culturii europene de azi. Domnia Sa este un inovator profund al studiilor de lingvistică și de gramatică italiană, atât pe versantul limbii vechi cât și pe cel al italianii contemporane, un filolog romanic de înaltă performanță, specialist desăvârșit al literaturilor neolatine medievale, un autor strălucit în domeniul poeziei textului literar și, nu în ultimul rând, un românist de excepție, iubitor și cunoscător rafinat al limbii și literaturii române: toate aceste însușiri, care definesc lunga și pasionată activitate științifică a Profesorului Renzi, nu pot fi îngădite într-o singură dimensiune. Toate împreună compun portretul unui intelectual veritabil, continuator al tradiției celei mai autentice a Filologiei romanice europene, o disciplină care a încercat, chiar de la originile sale, să reconcilieze specializarea strictă în domeniul lingvistic cu o largă deschidere istorică și literară și cu un simț pronunțat al noutăților metodologice. Ne gândim, în această perspectivă, la lecția unor mari maestri precum Leo Spitzer și Ernst Robert Curtius, sau în Italia la savanți ca Gianfranco Contini și Gianfranco Folena, care au știut să depășească hotarele specifice ale disciplinei, pentru a pune bazele unei noi Științe filologice a civilizației europene. Pe aceasta linie se înscrie și opera vastă și valoroasă a Profesorului Renzi, exemplară nu numai prin acribia și rigurozitatea filologică, prin orizonturile sale largi, deschise spre toate culturile și varietățile romanice, ci și prin eleganța și echilibrul abordărilor critice și, nu mai puțin, prin forța sa inovatoare. Cine îl cunoaște pe Lorenzo Renzi, știe că acestor temelii calități științifice li se adaugă și trăsături umane cu totul ieșite din comun, o căldură, o generozitate, o înțelepciune clarvăzătoare, un spirit jovial și totodată cumpătat, care i-au permis să fie

nu numai un cercetător de cea mai înaltă ținută, dar și un dascăl în cel mai adevărat sens al cuvântului, un creator de școală, implicat cu dăruire în formarea noilor generații de filologi.

Lorenzo Renzi s-a născut la Vicenza, oraș din Nordul Italiei, în regiunea Veneto, la 13 ianuarie 1939. Și-a efectuat studiile gimnaziale și a absolvit Liceul “clasic” în orașul natal, înscriindu-se apoi la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Padova, un centru academic de mare prestigiu, de tradiție medievală, care se numără printre cele mai vechi instituții universitare din Europa. Atras de prezența unui maestru ca Gianfranco Folena, reputat filolog și istoric al limbii italiene, tânărul Renzi se îndreaptă spre Filologia romanică, aceasta fiind în sistemul academic italian una dintre specialitățile de vârf ale studiilor umanistice, un domeniu care, prin subtilitatea exigentă a doctrinei și totodată prin deschiderile sale culturale și metodologice a exercitat întotdeauna, în cadrul Literelor italiene, o puternică atracție asupra tinerilor cei mai avizați și pregătiți. Sub îndrumarea lui Folena, primele realizări ale lui Lorenzo Renzi se desfășoară în domeniul tradițional al medievisticii, ocupându-se cu precădere de literatura franceză veche. Depun mărturie în această privință lucrarea de licență, susținută în 1963, și cartea de debut *Tradizione cortese e realismo in Gautier d'Arras* (Padova, 1964), o amplă și detaliată monografie asupra unuia dintre cei mai interesanți autori ai romanului în *langue d'oïl* de la sfârșitul secolului al XII-lea.

Interesele tradiționale în câmpul filologiei romanice sunt menite, însă, să se dezvolte încă de timpuriu spre noi direcții de cercetare, vizând lingvistica, stilistica, teoria literară, românistica, studiul tradițiilor folclorice. Extinderea prodigioasă a sferelor de interes ale tânărului cercetător, care uimesc prin bogăția și varietatea lor, dar și prin spiritul unitar și umanistic care le stă la bază, evoluează mai ales în urma primelor importante experiențe de studiu și de predare în străinătate. Între anii 1962 și 1964 Lorenzo Renzi este lector de limbă italiană la Universitatea din Viena, pe lângă Departamentul de Romanistică, condus de elvețianul Carl Theodor Gossen: va fi ocazia de a se apropia în primul rând de marea tradiție a filologiei neolatine de limbă germană, care va rămâne până azi, prin intermediul unor nume ca Spitzer și Curtius, în centrul preocupărilor sale critice. Totodată, sejurul vienez a prilejuit întâlnirea dintre Renzi și cultura românească, reprezentată în acel moment la Universitatea din Viena de profesorul-invitat Alexandru Niculescu. La 35 de ani, Niculescu nu era încă, firește, omul

de știință cunoscut pe plan internațional care urma să devină ulterior. Era însă un dascăl fascinant și un savant capabil să-i influențeze pe ceilalți prin entuziasmul său imposibil de zăgăzuit. Lui Alexandru Niculescu, care va fi prietenul său de o viață, îi datorează profesorul Renzi imboldul decisiv de a se ocupa de limba română, devenind în puțin timp un statornic și devotat prieten al culturii românești și unul dintre cei mai profunzi și cultivați cercetători străini în domeniul românisticii, care continuă, până azi, cu o neclintită fidelitate, să susțină și să promoveze studiile românești pe plan european.

După perioada vieneză, Lorenzo Renzi a putut să-și consolideze vocația de românist în cadrul unei alte experiențe peste hotare, de data aceasta ca bursier pe lângă Universitatea din București, în anii 1968 și 1969. Se vor naște aici studiile sale fundamentale despre folclorul românesc, în special cele despre cântecele bătrânești, și vor avea loc primele contacte fructuoase cu marea Școală românească de lingvistică. La București, de asemenea, a putut întemeia prietenii durabile cu mulți intelectuali și oameni de cultură români, în interiorul și în afara Universității, având șansa să cunoască, printre puținii occidentali în acea vreme, de aproape și pe viu, realitatea unei țări de dincolo de *Cortina de fier*. Lorenzo Renzi va rămâne astfel și în continuare, în anii cei mai grei și întunecați ai opresiunii totalitare, un susținător al libertății și un prieten al României adevărate, care a ajutat și ocrotit exilul democratic românesc.

La reîntoarcerea în Italia, după marcanta experiență românească, îl aștepta, datorită probatelor calități științifice, o strălucită carieră academică: în 1968 devine *Assistente* și apoi *Professore incaricato* de Filologie romanică la Universitățile din Padova și din Verona. În 1970 obține titlul de *Professore aggregato*, urmat de cel de *Professore straordinario*. După o perioadă de specializare în Lingvistică pe lângă Universitatea din Edimburgh (Marea Britanie), în 1973 devine profesor titular (*Professore ordinario*) de Filologie Romanică la Universitatea din Padova. Din acest an și până în 2010, anul pensionării, profesorul Renzi a predat, cu un devotament și o energie neștirbită de timp, Filologia și lingvistica romanică, la care s-au adăugat Limba și Literatura română, predate șase ani la rând, din 1984 în 1990, și mai recent Teoria și istoria retoricii.

Lorenzo Renzi este un profesor generos și captivant, care a știut, în cursul îndelungatei sale cariere universitare, să împace rigoarea și precizia cerute de disciplina filologică cu degajarea și naturalețea intelectuală a unui spirit liber și superior. Aceste

calității i-au permis să fie în același timp un om de carte și de școală, care a dus înainte marea tradiție a studiilor filologice padovane, dezvoltând în paralel romanistica și românistica și formând, sub îndrumarea sa, o seamă de discipoli străluciți, deveniți la rândul lor profesori în universitățile italiene și europene. Printre activitățile sale de îndrumător și animator al vieții academice locale și naționale, nu putem uita abnegația cu care s-a luptat întotdeauna pentru menținerea și răspândirea studiilor românești în interiorul universităților italiene. Am putea afirma că fără entuziasmul și înțelepciunea sa, fără eforturile depuse în a crea și a susține valori umane și științifice, românistica italiană ar fi fost cu mult mai săracă. Mai amintim în această privință că profesorul Renzi a fost, împreună cu Alexandru Niculescu, unul dintre fondatorii *Asociației italiene de românistică* (AIR), pe care a și condus-o în calitate de Președinte în anii 2007-2010.

Printre numeroasele sale funcții instituționale, menționăm cele de membru corespondent al prestigioasei *Accademia della Crusca* din Firenze, de membru al *Academiei Olimpice* din Vicenza și al *Academiei "galileiana di Scienze, Lettere e Arti"* din Padova. A îndeplinit funcția de vice-președinte al *Societății de lingvistică romanică* ("Société de linguistique romane") și, în cadrul Universității din Padova, a fost, șase ani la rând, Director al Departamentului de Romanistică. A cultivat, de asemenea, de-a lungul anilor, relații trainice și fructuoase cu multe centre universitare europene, fiind invitat să țină cursuri și prelegeri în calitate de profesor la Universitatea din Innsbruck (Austria), în anii 1976-1982, la Universitatea din Clermont-Ferrand (Franța) în anul academic 1989-90, mai recent la Universitatea din Heidelberg (Germania) și, de repetate ori, după 1989, la Universitatea din București și la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj Napoca. În această privință, dorim să amintim că după dispariția bruscă a regretatului Marian Papahagi, profesorul Renzi a acceptat fără ezitare invitația de a prelua, fie și în circumstanțe extraordinare, profesura de italianistică de la Universitatea Babeș-Bolyai, asigurând astfel, vreme de trei ani, continuarea doctoratului și a școlii de studii italiene care se conturaseră în jurul strălucitului savant clujean.

Pentru opera sa științifică și pentru impactul său cultural fecund, patru dintre cele mai importante Universități din România au acordat profesorului Renzi titlul de *Doctor Honoris Causa*, și anume: Universitatea din București, Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj Napoca, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, Universitatea de Vest din Timișoara. De asemenea, Catedra de "Limbi Moderne și Comunicare în afaceri" a

Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj i-a consacrat propriul centru de studii lexicografice (*Cercul de Lexicografie “Lorenzo Renzi”*). Iar în 2003, Președintele României i-a conferit, prin decret, Ordinul national pentru merit “Steaua României” în grad de “Mare Ofițer”.

Preocupările științifice ale profesorului Lorenzo Renzi îmbrățișează o paletă foarte largă de aspecte ale filologiei romanice, ale lingvisticii istorice și sincronice, ale poeziei, ale românisticii. Varietatea abordărilor și a obiectelor de studiu se armonizează, totuși, în interiorul unei unități și coeziuni superioare, datorită unui stil de cercetare unic și inimitabil, prin care tehnicile riguroase ale filologiei și ale lingvisticii sunt puse în serviciul unei înțelegeri profunde a dimensiunii umane și istorice a chestiunilor examinate.

În domeniul lingvisticii, Lorenzo Renzi a realizat două opere monumentale precum *Grande Grammatica italiana di consultazione*, a cura di Lorenzo Renzi, Giampaolo Salvi e Anna Cardinaletti, Bologna, Il Mulino, 1988-1995 (trei mari volume, de peste 2000 de pagini, având o nouă ediție în anul 2001) și *Grammatica dell’italiano antico*, a cura di Giampaolo Salvi e Lorenzo Renzi, Bologna, Il Mulino 2010, 2 vol., 174 p. Recunoscută pe plan internațional ca fiind un reper incontestabil și o opera de referință în lingvistica contemporană, *Marea Gramatică* oferă o descriere exhaustivă a structurilor gramaticale ale limbii italiene, pe baza celor mai avansate realizări teoretice ale lingvisticii actuale, folosind mai ales, în mod cumpătat și fără excese formalizatoare, rezultatele Gramaticii Generative. *Gramatica limbii italiene vechi* urmează metodele și modelele analitice puse la punct în *Marea Gramatică*, adaptându-le, în cadrul unei abordări profund inovatoare, la descrierea sincronică a fazei celei mai vechi a limbii italiene, reprezentată de dialectul florentin din secolul al XIII-lea. Rod al unei colaborări dintre lingviști și filologi, *Gramatica limbii italiene vechi* realizată de echipa condusă de profesorul Renzi, nu are termen de comparație în panorama lingvisticii actuale, oferind cea mai înaintată analiză a unei limbi romanice medievale și propunând, în același timp, noi metode de elicitare a informațiilor gramaticale prin folosirea bazelor de date textuale informatice.

Tot în domeniul lingvisticii, nu putem trece cu vederea alte contribuții importante de gramatică comparată, dedicate unor probleme precum structura frazei în limbile romanice, tipologia lingvistică, comportamentul sintactic al cliticelor și legea lui

Wackernagel, sau abordarea unor fundamentale chestiuni diacronice, cum ar fi originea articolului din limbile romanice sau continuatorii demonstrativului latin ILLE. Mai recent, s-a preocupat de problematica schimbării lingvisticii și de dinamica limbii italiene contemporane, subiect pe care l-a tratat în detaliu în volumul *Come cambia la lingua. L'italiano in movimento*, Bologna, Il Mulino, 2012.

Un loc aparte în cercetările lingvistice ale lui Lorenzo Renzi îl ocupă apoi problemele de gramatică și de istorie a limbii române, domeniu în care a realizat lucrări de primă importanță despre articolul determinat, în sincronie și în diacronie, sau despre sistemul alocuțiunilor inverse în română (acesta din urmă fiind un studiu de tip spitzerian, la cumpăna dintre gramatică și stilistică).

Temele privitoare la limba și la cultura română au rămas, de fapt, o constantă în preocupările științifice ale profesorului Renzi, începând cu volumul dedicat cântecelor bătrânești, *Canti narrativi tradizionali romeni. Studio e testi* (Olschki, Firenze, 1968), o analiză inovatoare a stilului oral al cântecului epic-eroic românesc, elaborată utilizând teoriile lui Milman Parry și Albert Lord asupra stilului formular al poemelor homerice. Adevărat deschizător de drumuri, acest volum a influențat ulterior studiile despre retorica oralității realizate de eminente folcloriști români precum Adrian Fochi și Gheorghe Vrabie. De-a lungul anilor următori, Lorenzo Renzi a continuat să se ocupe, în perspectivă romanică și comparată, de folclorul și poezia tradițională românească, interesându-se, printre altele, de problema celor mai vechi variante ale *Mioriștei*, de tema asincronismului în basme sau de receptarea etnografiei și folclorului român în cultura italiană. O altă realizare majoră în domeniul folcloristicii a fost antologia de cântece bătrânești și colinde, analizate și comentate (*Le Nozze del Sole. Canti vecchi e colinde romene*, Carocci, Roma, 2004), publicată în colaborare cu Dan Octavian Cepraga și Renata Sperandio.

Pe lângă românistică, au rămas, de asemenea, în centrul cercetărilor lui Lorenzo Renzi și temele clasice ale filologiei romanice de competență medievală, pe care le-a abordat în studii specifice despre limba și literatura franco-venetă, despre răspândirea epicii carolingiene în Italia sau despre tradiția manuscrisă a celebrei cărți a lui Marco Polo cunoscută sub numele de *Milione* (un subiect care a fost dezvoltat în continuare de discipolul său Alvaro Barbieri). O altă preocupare principală a profesorului Renzi a fost predarea universitară a Filologiei romanice și problema renovării manualelor și

instrumentelor didactice puse la dispoziția studenților. La ora actuală, cel mai important manual de Filologie romanică, folosit de multă vreme în majoritatea cursurilor universitare din Italia, este al său *Introduzione alla filologia romanza* (Bologna, Il Mulino), publicat pentru prima oară în 1976, reeditat în 1978 și în 1981, rescris și revizuit în întregime de două ori, pentru a face față noilor organizări didactice, în 1985 (*Nuova Introduzione alla filologia romanza*, în colaborare cu Giampaolo Salvi) și în 2003 (*Manuale di linguistica e filologia romanza*, scris împreună cu Alvisse Andreose).

Filologul și medievistul Lorenzo Renzi și-a extins apoi aria preocupărilor spre studiile de poetică și de teorie literară. O primă realizare în acest sens a fost volumul din 1985 *Come leggere la poesia* (Bologna, Il Mulino; tradus și în română: *Cum se citește poezia*, Constanța, Pontica, 2000), o carte iubită de generații de studenți în toata Italia, în care se găsesc reflexiuni teoretice și interpretări textuale și formale asupra celor mai mari poeți italieni ai secolului XX, precum Saba, Pasolini și Montale. Mai recent, din laboratorul critic al lui Lorenzo Renzi au ieșit la lumină două volume surprinzătoare și mai greu de definit, în care precizia analizei filologice se deschide spre orizonturi exegetice mai largi, îmbinând istoria artei, conceptul de *Weltliteratur*, cugetările despre metoda și limitele interpretării. În *Proust e Vermeer. Elogio dell'imprecisione* (Bologna, Il Mulino, 1999; tradus în română *Proust și Vermeer. Apologia impreciziei*, Cluj, Clusium, 2005) reflexiunile despre relația dintre exactitudine și adevăr pleacă de la o lectură în profunzime a celebrului episod al morții lui Bergotte în *À la recherche du temps perdu* de Marcel Proust. Și mai recentul volum *Le conseguenze di un bacio. L'episodio di Francesca nella "Commedia" di Dante* (Bologna, Il Mulino, 2007), propune, în schimb, o lectură polifonică a episodului lui Paolo și Francesca din Cântul al V-lea al *Infernului* lui Dante, în care analiza tradițională a surselor și a prezențelor intertextuale este completată de lecturi retorice, iconografice și naratologice.

În cele din urmă, nu putem uita că Lorenzo Renzi a fost și este un intelectual militant, cu o pronunțată conștiință civică, care și-a depus o mare parte din eforturile sale pentru a susține și a face cunoscute publicului italian valorile adevărate ale culturii române. În această privință amintim numeroasele sale recenzii și eseuri închinat în mare parte tocmai literaturii române și apărute în cele mai importante reviste culturale italiene, încă de pe vremea tragică a dictaturii comuniste: a recenzat prima din cele două valoroase antologii de poezie românească contemporană ale regretatului românist italian

Marco Cugno (*Noi poeți români*, Firenze, Vallecchi, 1986, în revista „L'Indice” 2, 1988), a scris despre culegerea de narațiuni a unei autoare pe care o admiră și pe care este mândru să o cunoască personal, Ana Blandiana (*Proiecte de trecut*, [în] „L'Indice” nr. 23, 1989), și încă despre Norman Manea, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica. A tradus tot în „L'Indice” extraordinarul „Testament spiritual” al lui Nicu Steinhardt și a prezentat într-un volum corespondența dintre Cioran și Noica, scriind o substanțială prefață (*L'amico ritrovato*, Bologna, II Mulino, 1993).

Pe lângă activitatea științifică și culturală de excepție, prof. Lorenzo Renzi s-a dovedit a fi, de-a lungul anilor, cu delicatețea și discreția care-l caracterizează, un remarcabil partener și susținător al Universității din Oradea, participând și organizând manifestări științifice în orașul nostru, colaborând cu universitari orădeni la realizarea a numeroase volume științifice. Colaborările s-au derulat într-o manieră firească, organică prin intermediul unor personalități ale culturii românești, anume Acad. Ioan-Aurel Pop și Prof. Alexandru Niculescu. Contactul cu importantul centru universitar a fost de bun augur pentru istoricii și filologii de la Universitatea din Oradea. Au fost stabilite numeroase contacte în plan profesional prin organizarea de reuniuni științifice comune dintre care amintim: *Textus testis. Valore documentario e dimensioni letterarie del testo storico*, 17 novembre 2009, Padova; *Istorie, literatură, politică*, Oradea, 4-7 noiembrie 2010; *Un' Idea d'Europa. Prospettive storiche e filologiche da Est e da Ovest*, Padova, 10-11 noiembrie 2011; *Putere și Imaginar Politic în Europa: rădăcini istorice, modele antropologice, reprezentări literare*, Oradea, 7-10 noiembrie 2012. Profesorul Renzi a sprijinit și a participat la organizarea acestor manifestări științifice, iar prin implicarea profesională de cea mai înaltă calitate a ridicat indubitabil calitatea științifică a manifestărilor.

Conferințele la care au participat numeroși colegi au fost urmate de editarea lucrărilor în volume dintre care amintim: *Textus testis. Valore documentario e dimensioni letterarie del testo storico*, ed. Dan Cepraga, Sorin Șipoș, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2010, 239 p. *Textus Testis. Documentary Value and Literary Dimension of the Historical Text*, ed. Sorin Șipoș, Dan Octavian Cepraga, Ioan Aurel Pop, Romanian Academy. Centre for Transilvanyan Studies, Cluj, 2011, 281 p; *Colinde din Bihor adunate din Voivozi și Cuzap de George Navrea*, Ediție și studiu introductiv de Sorin Șipoș și Dan Octavian Cepraga, Academia Română, Centrul de

Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, 127 p. Nu trebuie să omitem conferințele, prelegerile universitare, lansările de carte și stagiile de cercetare la care au participat numeroși colegi din cadrul Facultății de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării și din Facultatea de Litere.

Sunt câteva din argumentele pentru care Universitatea din Oradea îi acordă înalta distincție profesorului Lorenzo Renzi, ca un semn al recunoașterii incontestabilei valori științifice și umane a unuia dintre prietenii Universității din Oradea.

COMISIA DE REDACTARE:

Acad. Prof.univ.dr. Ioan-Aurel Pop
Prof.univ.dr. Sorin Şipoş
Prof. univ. dr. Dan Octavian Cepraga
Prof.univ. dr. Ion Simuţ
Prof.univ.dr. Ioan Derşidan
Prof.univ.dr. Doru Mateoc
Prof. univ.dr. Alvaro Barbieri
Prof. univ.dr. Roberto Scagno
Prof.univ.dr. Sorin Şipoş
Conf.univ.dr. Gabriel Moisa
Lector univ.dr. Florin Cioban
Lector.univ.dr. Florin Sfrengeu

Lectio magistralis

«TERRA ROMENA»

Ocazia pe care mi-o oferă astăzi Universitatea din Oradea, și pentru care doresc să-mi exprim profunda gratitudine, mă pune, dealtfel, pe gânduri și mă împinge să-mi fac un examen de conștiință. Am realizat, într-adevăr, ceva bun pentru studiile românești? Am făcut oare destul? Privesc înapoi la cele făcute și la cele, mult mai numeroase, pe care aș fi putut să le fac și nu am avut răgazul, la cele care mi-au rămas, așa cum se spunea la școală, în vârful creionului. Sunt mult prea multe. Și poate chiar cele realizate aș fi putut să le fac altfel și mai bine. Dar energiile cele mai bune sunt apanajul tinereții și ele... sunt duse deja!

Pentru a remedia măcar parțial această situație, mă întorc astăzi asupra unei chestiuni deja abordate în trecut, încercând să adaug o seamă de elemente noi. Am scris într-un articol din 2000 despre o temă care mi s-a părut întotdeauna de cel mai mare interes și care a fost discutată de mulți alți cercetători din România și din străinătate, și anume: primele atestări documentare despre poporul român, numele cu care acesta era chemat și eventual mențiunea originii sale romane. Mă oprisem asupra expresii *a ști românește*, documentată pentru prima oară în 1534 de către padovanul Francesco Dalla Valle, secretarul lui Alvise Gritti, fiul Dogelui venețian Andrea Gritti:

«... se alcuno dimanda se sanno parlare in la lor lingua Valacca, dicono a questo modo: “sti Romines?””, che vuol dire “Sai tu Romano?””, per essere corrotta la loro lingua»¹

---

¹ Textul lui Francesco Della Valle, *Narrazione di Francesco dalla Valle Padovano, della grandezza, virtù, valore ed infelice morte dell'Illustrissimo Signor Conte Aloise Gritti*, a fost publicat de Iván Nagy, *Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok*, în «Magyar Történelmi Társaság» III, 1875, pp. 1-116; vezi și Adolf Armbruster, *La Romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, Bucurest, Editura Academiei, 1977; Lorenzo Renzi, *Ancora sugli Umanisti italiani e la lingua rumena*, în «Romanische Forschungen», 112/1, 2003, pp. 1-38, cu bibliografia respectivă, și *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1970, pp. 158-161.

Mă reîntorc în parte la acel articol, pentru a discuta din nou adverbul *românește*, de data aceasta în legătură cu denumirea *Țara Românească*. În amândouă cazurile, voi introduce unele comparații cu limbile romanice occidentale, în mod special cu italiana, pentru a demonstra că, în ciuda particularităților sale istorice și lingvistice, limba română nu este atât de izolată de romanitatea occidentală precum uneori se crede.

Despre sintagma *Țara Românească* s-a ocupat, pe temeiul solid al cunoștințelor sale de lingvistică istorică, sau pur și simplu de istorie, Alexandru Niculescu, prietenul și maestrul meu, care, cu mulți ani în urmă, m-a îndemnat să studiez limba română și lingvistica românească. Îi amintesc numele cu recunoștință în această ocazie festivă.

Alexandru Niculescu susține că sintagma *Țara Românească*, precum și *Țara Ungurească*, *Țara Basarabească*, ar avea un model slav: în cronicile slavone (mai ales în cele sârbești) se găsește

Vlaskoe zemlya sau *Zemlya Vlaska*, literal ‘țara valahă’, *Zemlya Basarabska*, ‘țara basarabească’, etc.² În termeni mai tehnici, am putea spune că denumirea românească este un calc după expresia slavă, de la care a preluat forma sintactică *Substantiv comun + adjectiv* (care indică un popor). În legătură cu denumirea *Țara Românească*, Niculescu sublinia faptul că «nou-născutul stat al românilor avea o denumire oficială slavă!», adică, precizăm noi, calchiată după limba slavă. Slavona fusese, dealtfel, în țările române nu numai limba bisericii ortodoxe, dar și cea a administrației; româna, după cum știm, se va manifesta ca limbă scrisă doar în secolul al XVI-lea. De fapt, și în Europa occidentală rolul limbii latine va rămâne fundamental până aproape în aceeași perioadă, în ciuda faptului că așa-zisele limbi vulgare, germanice sau neolatine, s-au manifestat în forme scrise mai de timpuriu decât în părțile orientale.

---

² Asupra acestui subiect Alexandru Niculescu s-a reîntors de mai multe ori, cfr.: Alexandru Niculescu, *Roumain țară*, în «Bulletin de la Sociétyé de linguistique de Paris», LXXIX/1, 1984, pp. 247-251; Id., ‘*Țara Românească: linguistique et histoire* în *Traiani Augusti vestigia sequemur. Studia linguistica in honorem Lilianae Tasmowski*, a cura di Martine Coene, Walter de Mulder, Patrick Dendale, Yves D’Hulst, Padova, Unipress, 2000, pp. 823-827; precum și în capitolul *Slavo-romanica (o Romano-slavica)* din Id., *L’altra latinità. Storia linguistica del romeno tra Oriente e Occidente*, a cura di Alvaro Barbieri, Dan O. Cepraga e R. Scagno, Verona, Fiorini, 2007.

Pe lângă această tipologie, mai există și tipul genitival, realizat adică prin cazul genitiv: *Țara Moldovei* (*Țara Moldovenească* nu pare, în schimb, atestat), *Țara Maramureșului*, *Țara Oașului*, *Țara Hațegului*, *Bârsei*, *Almăjului*, *Făgărașului*, *Vrancei* (cfr. Niculescu 1984, 249); și la plural *Țara Moșilor*. Avem de a face, de data aceasta, cu o structură latino-romanică, al cărui corespondent latin este atestat în cronicile maghiare: *terra Lythuvi*, *terra Szeneslai Woiawode Olatorum*, *terra Zeurina* (*Țara Severinului*), etc. Ar putea fi vorba, se întrebă Niculescu, de o influență a latinei medievale în România?³ E probabil. În cronici găsim de asemenea «*Terra transalpina de Bazarab Woywodam Olachus*», cu același *de* prepozițional atestat în documentele italienești despre care vom vorbi, cu diferența că în acestea urmează de regulă un nume geografic. În exemplul nostru, în schimb, găsim numele unui domnitor, *Basarab*, urmat de titlul nobiliar, *voievod*, și de etnicul *valah* (adică român).

Este absolut foarte probabil ca prima dintre formele considerate, cea de *Țară Românească*, să fie în română un calc din slavă, așa cum susține Niculescu cu argumente solide. Totuși, este interesant să notăm că există exemple de acest tip și în Occidentul romanic. Tipul *Terra + adjectiv etnic* este foarte răspândit în latina medievală, iar în Dicționarul lui Du Cange, care este un vast repertoriu de forme al latinei medievale, se află diferite exemple mai ales de proveniență franceză: *Terra salica* ‘teritoriu al regelui franc, al francilor, Franța’, *Terra francigena* ‘Franța’; sau împreună cu un adjectiv care nu este etnic și cu trecerea de la un substantiv comun la unul propriu: *Terra sancta* ‘Țara sfântă, Sfintele locuri’, în fr. *Terre sainte*, it. *Terrasanta*, dar cfr. ger. *Heiliges Land* (forma greacă, bineînțeles precedentă, este *Ἅγιοι Τόποι*, în lat. *Loca sancta*). Acestei sub-varietăți îi aparțin denumiri precum *Terrae Salsae* (în fr. *marais* ‘mlaștină’, în regiunea Poitou) și multe alte sintagme (*terra plana*, *terra silvestris*, *terra tenax*, *terra vacua*, *terra vestita*, etc.), care sunt la originea unor toponime diferite.

Întrebarea este: pe lângă modelul slav, indicat de Niculescu (și, să nu uităm, pe lângă posibilitatea unei formațiuni autohtone), e posibil să fi avut un rol și modelul latin medieval, în măsura în care era utilizat de către coroana Ungariei? și să fi contribuit deci la formarea modelului lingvistic de tip *Țara Românească* și a formelor similare? Eu cred că această ipoteză nu se poate exclude.

---

³ Cfr. Niculescu, *Roumain țară*, cit., p. 250.

În aparență, forme de acest gen nu ar mai fi posibile în italiana modernă, deoarece azi cuvântul *terra*, cu totul că coincide cu forma latină și este echivalent cu forma română *țară*, nu mai poate avea semnificația de ‘teritoriu, stat, țară’. Cuvântul cu această semnificație, care se folosește în italiana actuală, este *paese* (fiind un împrumut din fr. *pays*, la rândul său, aș crede, un calc după cuvântul englez *country*). Totuși, în italiana veche încă pentru câteva secole, această semnificație este bine documentată. În *Marele Dicționar al limbii italiene* de Salvatore Battaglia (GDLI)⁴ a șasea definiție a cuvântului it. *terra* este următoarea: «extindere, porțiune mai mică sau mai mare a unui teritoriu; regiune, stat, țară, de multe ori urmat de o indicație toponomastică», și «în special, ținut supus unei autorități constituite sau asupra căruia se extinde stăpânirea unui monarh, domnitor, etc.; regat, feudă». Definițiile sunt echivalente cu cele din limba română și sunt valabile de asemenea pentru latina medievală.

Exemplele atestate sunt de asemenea similare cu cele românești citate mai sus. Avem un singur caz de *terra* + *adjectiv etnic* (coincident cu tipul *Țara Românească*): «nel paese di terra navarrese» (Brunetto Latini, 1220-1294 sau '95) [GDLI, s.v. *terra*, definiția 6]. Spre deosebire de formele românești, nu avem de a face cu o denumire oficială a ținutului aflat în zona Munților Pirenei, cum se întâmplă cu unele tipuri genitivale despre care ne vom ocupa, ci doar cu o construcție ocazională, care totuși făcea parte din posibilitățile limbii italiene, așa cum face parte din cele ale românei.

Formele genitivale de tipul *Țara Maramureșului*, *Țara Oașului*, *Țara Moșilor*, nu erau și nu sunt posibile în italiană sau în celălalte limbi romanice occidentale, lipsind un genitiv morfologic, conservat doar în română. Există, în schimb, și sunt foarte numeroase în italiană construcțiile genitivale cu prepoziția DE, exact ca în formula latină amintită mai sus, în care se vorbește despre un teritoriu românesc: «*Terra transalpina de Bazarab Woywodam Olachus*». Iată câteva exemple (pe baza GDLI, s.v. *terra*): *in terra d'Abruzzo* (Guido Guinizelli, sec. XIII); *terra d'Egitto* (*Bibbia volg.*, sfârșitul sec. XIII); *terra del duca di Savoia* (*Davila*, sec. XVI-XVII). Exemplele citate aici și celălalte reproduse în GDLI provin toate din limba veche, cu doar câteva excepții moderne de clară factură cultă și literară: găsim *terra d'Abruzzo* în poezia *I pastori* a lui Gabriele

---

⁴ *Grande Dizionario della Lingua Italiana* di Salvatore Battaglia, 19 voll. + supplementi, UTET, Torino, 1961 ss.

D'Annunzio, fiind un citat fidal din Guinizelli.⁵ Aparține tot limbii literare și exemplul din poezia *Liguria* de Vincenzo Cardarelli (1887-1959): «È la Liguria una terra leggiadra...».⁶

Tipul genitival a dat naștere în italiană la o seamă de denumiri administrative oficiale, exact ca în română (în italiană fiind toate denumiri mai vechi, azi dispărute, cel puțin la nivel oficial):⁷

- *Terra d'Otranto*: veche circumscripție administrativă făcând parte din Regatul Siciliei, apoi din Regatul de Napoli și din Regatul celor Două Sicilii, suprimată în 1927.⁸

- *Terra di Bari* cuprindea teritoriul provinciilor Regatului de Napoli învecinate cu Salento, Basilicata și Capitaniata; numele există încă de pe vremea lui Federic al II-lea, iar hotarele au fost definite la sfârșitul secolului al XIII-lea.

- În ceea ce privește *Terra di Lavoro* (lat. *Terra Laboris*, a. 817), expresia derivă din punct de vedere etimologic de la numele propriu latin *Leburni*, însemnând 'ținutul, proprietatea lui Leburnus', dar a fost reinterpretat, în urmă, precum 'terra di lavoro' adică pământ agricol, 'de lucrat', intrând a face parte din tipologia sintactică de care ne ocupăm.

De altfel, și în română denumirile corespunzătoare nu mai au o valoare oficială, iar *Țara Românească* a devenit *România*, probabil urmând modelul altor națiuni europene.

2. După analiza elementului nominal al sintagmei *Țara Românească*, închei cu câteva observații despre adjectivul etnic *românesc*, care, exact ca și forma corespunzătoare *român*, se referă în același timp la popor și la limbă. Bineînțeles, există

---

⁵ În aceeași poezie a lui D'Annunzio se găsesc alte citate literare din poezia medievală, de exemplu *il tremolar de la marina*, preluat di Dante, *Purgatoriu* I, v. 115.

⁶ Și alte elemente din acest vers aparțin stilului literar: de exemplu, verbul *a fi* copulativ în prima poziție și înaintea subiectului sau adjectivul prețios *leggiadro*. În versurile următoare (*il sasso ardente, l'argilla polita si avvivano di pampini al sole...*) găsim multe alte elemente, lexicale și sintactice, tipice ale stilului literar înalt: adjectivul *polito*, verbul *avviarsi* cu prepoziția *a*, etc.

⁷ Cfr. *Dizionario di toponomastica : storia e significato dei nomi geografici italiani*, a cura di Giuliano Gasca Queirazza, Carla Marcato, Giovan Battista Pellegrini et alii, UTET, Torino, 1990.

⁸ Citată și de Al. Niculescu, *Țările Românilor - Țara Românească*, în Id., *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 4. *Elemente de istorie culturală*, Clusium, Cluj-Napoca, 2003, p. 106.

o foarte vastă bibliografie asupra etnicului *român* din lat. ROMANUS. În ceea ce privește varianta *românească*, ea derivă de la aceeași formă cu atașarea sufixului *-esc* (lat. < -ĪSCUS), pe care îl găsim în numeroase alte adjective, precum *bărbătesc*, *ciobănesc*, *omenesc*, *frățesc*, *firesc*, printre care sunt și adjective etnice mai vechi sau mai recente: *unguresc*, *nemțesc*, *turcesc*, *italienesc*, etc. În aceeași măsură, în italiană sufixul *-esco*, care derivă tot din lat. < -ĪSCUS, a contribuit la formarea multor adjective, precum *bambinesco*, *cavalleresco*, *contadinesco*, *donnesco*, printre care și numeroase adjective etnice ca *romanesco* ('din orașul Roma'), *barbaresco*, *moresco*, *turchesco*, și în limba veche de asemenea *francesco* 'franțuzesc'.⁹ În special, *romanesco*, se referă la limba populară vorbită la Roma, din Evul Mediu până astăzi.

În română, pe lângă formele în *-esc*, avem și forme de adverb în *-ește*, precum *bărbătește*, *ciobănește*, *omenește*, *frățește*, care pot fi considerate adverbe derivate din adjectivele corespunzătoare în *-esc*.¹⁰ Forma *românește*, dacă nu este precedată de o prepoziție, are doar o semnificație lingvistică: se zice *a vorbi*, *a scrie*, *a învăța*, *a ști românește* (cum a documentat Dalla Valle în 1534 și cum se spune până astăzi).¹¹ În italiană, o astfel de formă nu există. Nu este singurul caz în care morfologia limbii române se demonstrează a fi mai bogată decât cea italienească și, în realitate, decât cea a oricărei alte limbi romanice. Echivalentul italian al expresiei *a vorbi românește* este *parlare in romanesco* (adică 'a vorbi limba populară din Roma'). Asemănarea este în orice caz surprinzătoare.

Prin aceste două exemplificări, nu am încercat să demonstrăm identitatea construcțiilor din italiană și din română, ci doar afinitatea lor parțială. Această afinitate

---

⁹ Cfr. Gerhard Rohlfs *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Einaudi, Torino, 1992-1994, vol. III, par. 1121. Dintre aceste forme, unele sunt foarte vechi, precum *romanesco* sau *proenzalesco* ('referitor la provenșală'), aceasta din urmă fiind atestată în *Contrastul bilingv* al lui Raimbaut de Vaqueyras, trubadur provenșal de la sfârșitul secolului al XII-lea. Alte forme sunt probabil analogice. Seria, totuși, nu mai este productivă în italiana modernă.

¹⁰ Cfr. părerea lui Andreea Dinică în *Grammatica limbii române, I Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 586. Aceeași autoare mai consideră că *-e* final din formele românești ar fi cel prin care în latină se formează adverbele (adică, mai precis, ar corespunde la tipurile *longus / longe*, *perfectus / perfecte*, etc...). Acest fapt nu mi se pare plauzibil, deoarece niciuna din celălalte limbi romanice nu a conservat această posibilitate (cfr. și Wilhelm Meyer-Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, Fues, Leipzig, 1890-1902, par. 619). Desigur, nu e ușor de a oferi o ipoteză alternativă.

¹¹ Cfr. Carmen Mîrza Vasile și Andreea Dinică în *The Grammar of Romanian*, ed. by Gabriela Pană Dindelegan, Oxford University Press, Oxford, 2013, p. 433.

s-a realizat în ciuda faptului că cele două țări au avut istorii în parte (dar doar în parte!) diferite. Asemănările pe care le-am notat, împreună cu multe altele,¹² se datorează faptului că cele două limbi, din cauza comunei origini latine și probabil în urma unor dezvoltări paralele, au în comun un sediment foarte bogat de mijloace lingvistice asemănătoare.

Prof. Lorenzo Renzi

---

¹² Vezi alte cazuri examinate în Lorenzo Renzi, *Italiano e romeno*, în «Dacoromanica», serie nouă, 2002-2003, 7-8, pp. 197-208.

